

Productie-capaciteit bestaat uit de factoren: arbeidsinspanning en tijd.

Is de capaciteit per arbeider te groot, dan moet dus een der factoren verminderd worden en dan is inkrimping van den arbeidstijd en vermindering der loonen volgens den schrijver het meest aan te bevelen. De vermindering van het loon zou niet recht evenredig met die van den tijd moeten zijn, doch iets ten gunste van den werknemer.

Indien de behoefte aan artikelen zou stijgen, dan is het beter den arbeidsduur te verlengen dan door nieuwe efficiëncy-methoden daaraan tegemoet te komen.

Het groote voordeel zou zijn, dat de zware sociale lasten van de werkloosheid sterk verminderen (waarin compensatie voor het verlaagde inkomen), waar tegenover een eenigszins verhoogde kostprijs der artikelen zou komen.

Eveneens zouden de slechte moreele gevolgen van lange werkloosheid door tewerkstelling grootendeels te niet gedaan worden.

Tenslotte moeten pogingen gedaan worden om „nieuwe” artikelen te vinden, die den mensch van dagelijksch nut zijn, zonder dat een der thans bestaande artikelen daardoor zou worden uitgeschakeld.

(The Certified Public Accountant April 1931)

J. E. E.

BOEKBEOORDEELING

Hoofdstukken der economie

De Waardeleer en hare beteekenis voor de verdeling der Welvaart, door Mr. W. C. Mees R. Azn. (hoogleraar aan de Landbouwhoogeschool te Wageningen (bij de Erven Bohn, Haarlem, 1930, 174 blz.).

Deze hoofdstukken zijn er twee, nl. de waardeleer zelve en de verdeling van de welvaart onder de leden der maatschappij. In zijn Voorwoord zegt de hoogleraar terecht, dat zonder een juist inzicht in die leer een goed oordeel over het economisch gebeuren onmogelijk is. En nu wil de schrijver toegemoet komen aan degenen, die leemten in hun kennis willen of moeten aanvullen door zelfstudie. De vele H.B.S. boekjes geven te weinig, het boek van prof. C. A. Verrijn Stuart gaat volgens den schrijver voor dit doel op veel punten te diep in. Ook hoopt de heer Mees van zijn geschrift vrucht voor zijn studenten. Een „Dogmengeschiede”, een volledig verhaal geeft hij niet, wel „een uiteenzetting van de waardeleer, zooals ik haar meen te moeten geven”. Natuurlijk komen ook andere meeningen ter sprake. Alleen van andersdenkenden? Geenszins.

Gelijk Ad. Smith zijn beroemde werk, begint ook Mr. Mees zijn hoofdstukken met een beschouwing over de noodzakelijkheid van samenwerking en verdeling van arbeid en het verkeer, dat daaruit ontspringt. Hier moge een eerste critische opmerking volgen. Op blz. 10 lees ik: „Bevrediging van behoeften kan plaats hebben door goederen of diensten; of eigenlijk alleen door diensten, want ook de goederen bewijzen diensten; deze diensten worden echter veelal niet los van de goederen verhandeld, zoodat de goederen zelf voorwerp van ruilverkeer zijn”. Tegen deze terminologie heb ik wel eenig bezwaar. Diensten zijn óók goederen. Maar bovenal is er verschil tusschen den dienst van een dienstbode, een kellner, een zanger, een dokter en den „dienst” van een goed in Mees' zin, b.v. een huis, een flesch wijn, een piano! Men voelt reeds, dat dit niet hetzelfde kan zijn, dat de dienst, die van een mensch komt, iets anders is, soortelijk anders, dan de quasi-dienst van een stoffelijk ding. Anders zou er geen principieel verschil zijn tusschen het „werk” van den landarbeider achter den ploeg en van het paard er voor, om van den ploeg zelf niet eens te spreken. v. Böhm, o.a. in zijn critiek op de Nutzungstheorieën, spreekt bij stoffelijke goederen geregeld van Nutzleistungen, niet van diensten. Ik zie de zaak zoo: alles, wat in een behoefte kan voorzien, is daardoor een goed. In een behoefte wordt voorzien door zekere eigenschappen van een stof, dan is er een stoffelijk goed, een „Sachgut”; in een andere door zekere eigenschappen van arbeid, dan is er een onstoffelijk goed, een dienst. Want het subject van dienst is altijd een dienende, een mensch. De heer Mees spreekt zelf van loondienst. Hier wordt het woord in den goeden zin gebruikt. Bij een koe of een werk-

paard spreekt men niet van loondienst. Kan een stoffelijke zaak diensten bewijzen, dan ware bij die dingen de term loondienst volstrekt niet misplaatst. Het lijkt mij een verkeerde analogie de diensten, die van menschen uitgaan, op voorwerpen over te brengen, alleen omdat in beide groepen van gevallen behoeftebevrediging plaats heeft en dus nut wordt gerealiseerd. Want nuttig is zoowel de dienst (in mijn zin) als het stoffelijk ding: beide zijn een goed.¹⁾ Wij moeten de terminologie in de wetenschap scherper slijpen dan in het dagelijksch leven, ter wille van de begripsvorming. Door dit niet te doen, kwam de geachte schrijver tot zijn onderscheid tusschen goederen en diensten, hoewel deze laatste den goeds-naam als bevredigingsmiddel niet minder verdienen. Het enkele feit, dat diensten (van menschen!) een prijs doen, stempt ze tot economische goederen. Daaraan is m.i. geen ontkomen. Wanneer de schrijver zegt (blz.) 13: „Economische goederen²⁾ zijn zaken met ruilwaarde, zaken in ruil waarvoor men iets anders kan bedingen”, dan is dit volkomen waar, maar dan heeft hij de tegenstelling van goederen en diensten zelf losgelaten, want ook deze laatste „zijn zaken met ruilwaarde”.

Dat de waardeleer het ruilverkeer moet verklaren, zal weinig tegenpraak vinden. Maar vóór alles heeft zij de waarde te verklaren. Wanneer wij eenmaal ingelicht zijn omtrent het hoe en waardoor van de ruilwaarde, komt de ruilvoet (blz. 11) van zelf ter sprake. Belangrijker dan een bepaalde ruilverhouding, een concrete stand van de ruilwaarde van een goed, is de verklaring van het verschijnsel „an sich”. Zeker: „Men kan een appel ruilen tegen twee peren, maar ook een peer tegen drie appels”. Het eerst komt echter de vraag: hoe komt het, dat een appel of een peer überhaupt ruilwaarde vertoont? Gelijk bijv. de vraag: hoe ontstaat de rente, belangrijker is dan die naar een rentestand (Fisher's rate of interest). Liever had ik gezien, dat de schrijver zijn juiste thesis op blz. 14, dat de verklaring van de ruilwaarde het einddoel van de waardeleer is, voorop had gesteld en dat de verklaring van den ruilvoet wat naar achteren ware verhuisd, m.a.w. dat de uitspraken op blz. 11 en 14 van plaats hadden gewisseld.

Waar de schrijver eenige der meest gebruikelijke opvattingen, die alle door het woord waarde worden gedekt, bespreekt, stelt hij subjectief nut aan subjectieve waarde blijkbaar gelijk (blz. 15). Het komt mij, en terminologisch en ook zakelijk wenschelijk voor, ook op subjectief terrein tusschen nut en waarde te onderscheiden: goederen hebben nut, maar daarmee nog niet waarde. Voor de laatste komt het er op aan, of „mit dem Besitz oder Verlust des Gutes irgend ein Lebensgenuss steht und fällt”, om met v. Böhm te spreken. Waaraan hij toevoegt: „Reich und feinfühlig, wie unsere Sprache ist, hat sie für jede der beiden Stufen eine besondere Bezeichnung ausgebildet. Die niedrigere Stufe nennt sie Nützlichkeit, die höhere Wert”.³⁾

Dat de subjectieve waardeering naar omstandigheden van subject en zaak negatief kan uitvallen, geef ik gaarne toe. Zoo zal vergif tot persoonlijk gebruik bij iemand, die niet aan zelfmoord denkt, op negatieve waardeering stuiten. Maar kan de ruilwaarde, de objectieve, evenzeer negatief uitvallen? Dit moet ik betwijfelen. De schrijver voert als voorbeeld aan (blz. 16): „Afalproducten der industrie hebben soms negatieve waarde: voor hunne verwijdering moet worden betaald.” Dit zou dus negatieve objectieve ruilwaarde zijn. Mij is dat niet helder. Er wordt een prijs betaald, omdat men er voordeel in ziet. Waarin? In casu: in het weghalen van de afvalstoffen en het vrij-maken van ruimte. Er is dus een dienst, en die dienst is het goed, welks positieve ruilwaarde blijkt uit den te betalen prijs. De bedoelde afvalstoffen zijn, in het kader van het voorbeeld heelemaal geen goed, zij hebben geen ruilwaarde, ook niet een negatieve. Het is er mee als met ziekte. Ook die moet worden „verwijderd”. Daarvoor neemt men een dokter, wiens diensten men betaalt. Het is duidelijk, dat in dezen prijs niet de negatieve ruilwaarde der ziekte, doch de positieve van den medischen dienst wordt gehonoreerd.

Waar de geachte schrijver de subjectieve waarde nader treedt, lees ik iets, dat allicht aanleiding kan geven tot misverstand omtrent het wezen der economie. Tot dit wezen reken ik — en ik meen hier geheel in overeenstemming te zijn met den schrijver —, dat economie moraliseert noch ethiseert, om de eenvoudige reden, dat in een causale wetenschap voor „waardeering”, voor normen nopens goed en kwaad, behoorlijk en onbehoorlijk, rechtvaardig en onrechtvaardig geen plaats is hoegenaamd. Aan de economie presenteert zich de behoefte als feit, ook de allerslechtste. Niet, omdat, wie aldus economie beoefent, blind is voor de „waarde” van zulke waardeeringsvoorwaarden, maar omdat zulk een econoom meent, dat zij behooren tot een andere orde van denken, liggend buiten zijn terrein. Hij past, methodisch, arbeidsverdeling toe op de wetenschap. Met wenschelijkheid laat hij zich niet in, vragend niet hoe het moet, maar hoe en waardoor het is. En nu

¹⁾ Irving Fisher laat wél de goederen diensten (services) bewijzen. Deze gedachte heeft hem op het dwaalspoor gebracht van een principieel verschil aan te nemen: de goederen waren capital, hun diensten income. Ook dit voorbeeld is een waarschuwing.

²⁾ Ik cursiveer.

³⁾ Positive Theorie des Kapitals, 4. Aufl. blz. 165.

lees ik (blz. 20): „Wij zeiden, dat de subjectieve waarde afhangt van het nut dat men aan het laatste toevoegsel *toekent*. Op dit laatste woord moet men nadruk leggen. Immers de waardeering kan wel geheel valsch zijn, dus niet in overeenstemming met het werkelijke nut. Sterke drank, indien niet met mate gebruikt, is zeer zeker niet nuttig, maar schadelijk. Toch kan wie aan den drank verslaafd is, daaraan een zeer groote subjectieve waarde toekennen.” Wanneer men goed bedenkt, dat nut en hier twee zijn, het subjectieve *toegekende* en het objectieve *wezenlijke*, dan is er geen gevaar. Want dan staat vast, dat het laatste, het objectieve, *principieel* voor waarde en prijs irrelevant zijn, dat hier de *waan* het wint van de objectieve werkelijkheid en de dwaling van hetgeen wetenschappelijk reeds lang is vastgesteld (kwakzalversmiddelen!). Er is, meen ik, wèl een *economische* toets van behoeften te vinden, waaruit een rangorde, maar dan een *economische*, resulteert: de welvaart zelve. Wanneer wij zien, dat de dronkaard zijn arbeidsvermogen ondergraaft, dan wordt à la longue zijn behoefte aan drank oneconomisch, wijl toegeven daaraan zijn voornameste welvaartsbron verstoort, zoodat hij straks zelfs geen drank meer kan koopen! Toch blijft voor de economie ieder individu soeverein ten aanzien van het beeld, dat hij zich van de welvaart, d.i. zijn welvaart, maakt. Men kan, om in een ander uiterste te vervallen, niet zeggen, dat een asceet geen welvaart zou kennen. Zij is alleen anders dan gewoon.

De tusschenkomst van het geld maakt ruil tot koop en het waardeprobleem tot een prijsprobleem: „Waarde wordt dan dus prijs”, aldus de schrijver. Toch niet heelemaal. Objectieve ruilwaarde is *verhouding*, prijs is *object*. Men kan een prijs betalen, een ruilwaarde kan men niet betalen. Er is dus verschil. Duidelijk wordt dit uiteengezet door Böhm¹⁾, waar hij zegt: „Der Tauschwert ist die Fähigkeit eines Gutes, im Austausch ein Quantum anderer Güter zu erlangen, der Preis ist dieses Güterquantum selbst.” Iets anders is — en daardoor wordt het verband tusschen waarde en prijs zeer nauw, al is er geen identiteit —, dat de prijs de meter is voor de ruilwaarde, dat dus de maat, waarin deze aanwezig is, in en door den prijs op gemakkelijke manier wordt gekend. Dichter bij de objectieve ruilwaarde der dingen dan de prijs staat de *prijnsnotering*. Deze weerspiegelt de, los van het geld bestaande, onderlinge ruilwaardeverhoudingen der goederen. Maar meer dan een middel om er achter te komen is ook de prijsnotering niet. Houdt men dit in het oog, dan is er geen bezwaar tegen de waardewetten in het gewaad van prijswetten te steken, al heeft *Gustav Cassel's* prijsleer de waarde willen afzweren. Met juistheid teekent v. Böhm het verband in deze woorden: „Wohl aber fallen die Gesetze beider (nl. van waarde en prijs) zusammen. Denn indem uns das Gesetz der Güterpreise aufklärt, dass und warum ein Gut einen gewissen Preis wirklich erlangt, gibt es uns von selbst auch die Aufklärung, dass und warum jenes fähig ist, einen bestimmten Preis (en daarmee andere geprijsde goederen in ruil!) zu erlangen. Das Gesetz der Preise enthält das Gesetz des Tauschwertes in sich”.

Volkomen terecht zegt de schrijver, dat bij prijsverhoging der eerste levensbehoeften de vraag slechts langzaam zal inkrimpen. Er zal bezuinigd worden op de meer ontbeerlijke artikelen (blz. 23/24). Maar komt dit, doordat de verhouding der subjectieve waarde van eerste levensbehoeften en van die van artikelen, welke beter kunnen worden gemist, zich zal wijzigen ten voordeele van de eerste en ten koste van de laatste, gelijk de heer Mees zich uitdrukt? Wat hier veranderd is, zijn de prijzen der noodzakelijke levensmiddelen e.d. Welnu, daardoor veranderde niet de subjectieve waardeering van de dingen, die men ook vóór die stijging gewoon was te koopen, doch wèl de subjectieve ruilwaarde der geldeenheid! Het is, alsof men, bij gelijk gebleven prijzen, minder geldinkomen heeft. Men heeft minder koopkracht, en deze affecteert de waarde van de geldeenheid, onverschillig of men minder gulden heeft bij gelijke prijzen dan wel evenveel gulden bij deels gestegen en overigens gelijk gebleven prijzen.

De subjectieve waarde van een artikel wordt gekend uit hetgeen het subject maximaal als prijs wil betalen, het bekende verschijnsel van den consumer's rent voor de koopers, die niet op de grens staan. Wie meer geld heeft, zal een hooger prijs *kunnen* betalen. De schrijver maakt een restrictie (blz. 24): „Weliswaar zal de eerste veelal ook wel over meer goederen beschikken dan de minder bedeelde, zoodat dus ook de grenswaarde dier goederen voor den rijke veelal geringer is dan voor den arme, maar daar in het algemeen de rijke meer van den arme verschilt in hoeveelheid geld (inkomen) dan in hoeveelheid goederen, zal de subjectieve waarde van het geld veelal voor den rijke meer gedaald zijn dan de subjectieve waarde der goederen. De rijke zal dus inderdaad in het algemeen voor eenig goed meer geld over hebben dan de arme”. Dit is juist, maar is er, wil ik vragen, dat spel van tegenstrijdige krachten, zoodat, wanneer de rijkdom van den betrokkene hoofdzakelijk in *goederen* bestond, hij niet meer geld zou over hebben voor nóg meer goederen dan de arme? Het geval is wat exotisch, want dat zouden denkkelijk „weelde” artikelen zijn, voor dien arme ontoegankelijk. Maar het gaat om de redeneering. Wat is die

subjectieve waarde van het geld? Subjectieve ruilwaarde! Stellen wij tegenover elkaar twee „rijken”, beiden met een inkomen van f 50000.—. Maar er is verschil. De een leeft zeer eenvoudig en heeft weinig goederen. Hij doet bv. wel en geeft veel steun aan kunst en wetenschap. De ander heeft in den loop der jaren heel veel goederen aangeschaft. Voor beiden vliet jaar-in-jaar-uit die halve ton. Zal nu de man met de vele goederen en het lage goederengrensnut de gulden zoo hoog schatten dat hij, vergeleken met den rijke met weinig goederen en hoog grensnut, minder geld „over heeft” voor allerlei waarop eventueel ook een arme nog reflecteert? De man met meer geld en minder goederen schat m.i. den gulden laag, omdat hij veel goederen aanschaffen *kan* en de man met minder geld en veel goederen schat den gulden laag, omdat hij veel goederen aangeschaft *heeft!* Het vele geld leidt tot een laag grensnut van het geld, omdat het grensnut der aan te schaffen goederen laag zal liggen, en komen daar nu nog veel goederen uit vroeger tijden bij, dan ligt het goederengrensnut, dat, in verband met het beschikbare geld, de waarde van den gulden bepaalt (subj. ruilwaarde!) nóg lager. Ik meen, dat de gedachte van den heer Mees deze is: wanneer hij veel koopt, blijft er minder geld over en daardoor stijgt de waarde der geldeenheid, zoodat hij niet meer zooveel meer kan besteden dan de arme. Maar dan meen ik toch, dat de val in het goederengrensnut de overblijvende gulden meeslept precies eender als wanneer er *gulden* bij gekomen waren, want wat dan nog met geld kan worden gedekt staat lager op de behoefstenschaafl, heeft minder belang, en drukt de waarde van dien overgebleven geldvoorraad. In dit opzicht wijkt de schatting van geld immers af van die der andere goederen: heb ik van *deze* minder, zoo rijzen zij in waardeering. Maar heb ik van geld minder, *doordien ik mij reeds veel heb aangeschaft*, dan drukt het lager grensnut der reeds aanwezige goederen het grensnut der nog niet aanwezige, nog niet aangeschafte, en daarmee de subjectieve waarde van het geld, die, als subjectieve *ruilwaarde*, haar schatting ontvangt van „het laatste toevoegsel” der alsnog aan te schaffen goederen. Het offer, dat in en door de besteding van een bepaalde geldsom wordt gebracht, is kleiner en zal dus gemakkelijker vallen, naar mate de betrokkene ruimer van alles is voorzien. Het punt is interessant. Maar voorloopig is het mij niet gelukt den strijd van krachten te ontdekken, waarop de restrictie, ingeleid met „weliswaar”, blijkbaar doelt.

In een noot heeft de schrijver het nog even over de progressie inzake belasting naar draagkracht. Hij bespreekt de theorie der *gelijkheid van genotsoffer* en zegt volkomen juist, dat de afnemende in waardeering van de geldeenheid geenszins, voor die gelijkheid, progressie noodig maakt. Maar het is, meen ik, niet juist, wanneer de schrijver concludeert: „Nu men tegenwoordig meent, dat slechts door een progressief tarief belasting naar draagkracht wordt gegeven, geeft men daarmee de meening te kennen, dat de waarde der geldeenheid voor het individu sneller daalt dan zijn inkomen groeit”. Dit moge passen in de lijst der theorie van de *offerlijkheid*, het past zeker niet in die der theorie van de *gelijke evenredigheid* der offers. Reeds Pierson⁵⁾ wees op de superioriteit der laatstgenoemde interpretatie van „gelijkheid van belastingdruk”. Zelf meen ik⁶⁾ te hebben aangetoond, dat, terwijl gelijkheid van offer naar omstandigheden proportie, progressie resp. degressie van belasting zou meebrengen, de gelijke evenredigheid van offer per se progressie meebrengt, maar dan ook: degressieve progressie!

Volgt een heldere uiteenzetting van de totstandkoming van den evenwichtsprijs, waarbij de schrijver gebruik maakt van de voorbeelden, die *Verrijn Stuart* geeft in zijn „De wetenschap der Volkshuishoudkunde en de Grondslagen der Volkshuishouding”, sedert onder dezen uitgebreiden titel in derden druk verschenen. Gaarne had ik de reactie van het *aanbod* op prijsveranderingen eenigszins uitvoerig besproken gezien. De gedraging van het aanbod is radicaal verschillend, al naar gelang een productie staat onder de wet der toenemende-, evenredige- resp. afnemende meeropbrengsten. Wel zegt de schrijver, dat de mogelijkheid bestaat, ten aanzien van hetzelfde artikel, van even zoovele equatieprijzen als er geïsoleerde markten zijn, maar niet, dat en waarom ook zonder dat isolement de mogelijkheid van meer equatieprijzen aanwezig is. Bij *dalenden* prijs en increasing returns kan *meer worden aangeboden*, zoodat een nieuw evenwicht tot stand komt op den voet van ruimer voorziening dan vroeger. Het is zoo waar, wat *Alfred Marshall* ⁷⁾ hier zegt: „The theory of stable equilibrium of normal demand and supply helps indeed to give definiteness to our ideas; and in its elementary stages it does not diverge

⁵⁾ Leerboek der Staathuishoudkunde III, blz. 511—514 (gelijkwaardigheid van genotsoffer) en 516—517. Het bezwaar is de onmogelijkheid van toepassing in de praktijk.

⁶⁾ De theorie der belastingen en het Nederlandsche belastingwezen (1930), vooral blz. 313—322, zie ook blz. 302 v.

⁷⁾ Principles of Economics, Eighth ed. 1925, blz. 461, Vgl. *Appendix H.*, blz. 805 v., handelend over „Limitations of the use of statical assumptions in regard to increasing return”.

⁴⁾ Positive Theorie, blz. 162.

from the actual facts of life ..... But when pushed to its more remote and intricate logical consequences, it slips away from the conditions of life ..... The static theory of equilibrium is only an introduction to economic studies".

Via de waardeleer komt de schrijver tot de verklaring van de waarde der diensten. Het tweede hoofdstuk is daaraan gewijd. Arbeidsloon, rente, huurprijzen, het zijn alle waardeverschijnselen, die gedekt moeten worden door de ééne waardeleer.

Dat de productiekosten-theorie der waarde geen genade bij den schrijver kan vinden, vloeit logisch voort uit zijn voorgaand betoog. De argumenten zijn te bekend, dan dat ik ze hier behoef weer te geven. Een opvallenden gedachtengang ontmoet ik in zake de bekende onderscheiding tusschen productiekosten van ondernemers- en van maatschappelijk standpunt. De schrijver wijkt van Pierson e.a. af, die stellen, dat loon, rente, huur wel kosten zijn voor den ondernemer, maar *inkomen* voor de titularissen en dus voor de maatschappij. De heer Mees schrijft, dat hij het daarmee niet eens kan zijn (blz. 45). Ook die kosten zijn maatschappelijk: „Zij zijn een equivalent van hetgeen de arbeider en de kapitaalbezitter zich aan offers ten behoeve van de voortbrenging getroosten; zij vertegenwoordigen den arbeid en het kapitaalgebruik, beide evenzeer voor de productie noodig als de grond- en hulpstoffen". Op mijn beurt kan ik het hiermede onmogelijk eens zijn. Want de stelling komt hierop neer, dat de arbeiders, de kapitalisten, de grondeigenaren leven, let wel *leven* van ..... maatschappelijke kosten. Ik begrijp dat niet. Men kan alleen van „kosten" leven door *interen*. Maar daaraan komt een eind. Hoe verklaart de schrijver handhaving, laat staan vooruitgang in welvaart van de arbeidersklasse, wanneer *loon* kosten zijn voor de maatschappij? De schrijver zegt in één adem, dat loon en rente *equivalent* zijn van de offers van arbeider en kapitaalbezitter en dat zij arbeid en kapitaalgebruik *vertegenwoordigen* m.i. twee verschillende dingen. De zaak lijkt mij veeleer deze: de maatschappij brengt inzake arbeid offers door vakopleiding en zgn. arbeidsleed; en in zake kapitaal door slijtage resp. eenmalig verbruik van kapitaalgoederen. Een andere maatstaf, die alternatief mag worden aangelegd, zijn de gederfde goederen, die, bij noodzaak van keus, niet worden voortgebracht, omdat men de voorkeur geeft aan de meest renderende producties. Hoe dan ook: dit zijn kosten van de maatschappij, gemaakt voor verwerving van maatschappelijk *inkomen*. Ook dit is niet wel tegen te spreken. In dat inkomen deelen de deelnemers in de productie. En dat inkomen is krachtens zijn wezen *netto*. Wanneer nu de maatschappij als geheel door opoffering van *haar* kosten netto inkomen voortbrengt, hoe kan dan een deel daarvan, bv. het arbeidsloon, *maatschappelijke kosten* zijn? Vanwege dat equivalent? Maar dit zou alleen door compensatie: loon tegen offers een vacuum scheppen, tegenover die offers staat dan toch dat loon, en men zou, van maatschappelijk standpunt, het een tegen het ander moeten wegschrappen. Men leefde dan van niets. Dat kan natuurlijk niet bedoeld zijn. Maar wat dan? Wanneer „men", zonder dat de maatschappij verarmt, gelijk zij wél doet bij werkloosheids-ondersteuning, leven kan: zijn loon en rente, die dat te weeg brengen, maatschappelijke *kosten*?⁸⁾ Het gelijkt ietwat op de physiocratische steriliteit van nijverheid en handel, van welke de geachte schrijver zelf niets moet hebben — het is maar een vergelijking! — waar ook de equivalentie van „kosten" en „opbrengst" spookt en die aan Smith de snedige repartie in de pen gaf, of een huwelijk met slechts twee kinderen, die straks de plaats der ouders innemen, dan onvruchtbaar moet heeten?⁹⁾ Nog een argument heeft de heer Mees voor zijn opvatting waar hij vervolgt: „En zeer bepaald is dit het geval, wanneer wij de productiekosten beschouwen in verband met haar invloed op den prijs van het product. Het verband tusschen productiekosten en prijs is immers geen ander, dan dat het aanbod van het voortgebrachte vermindert wanneer die productiekosten niet meer of niet meer zoo ruim uit den prijs worden gedekt. Niet alleen hetgeen de ondernemer voor grond- en hulpstoffen heeft uitgegeven moet uit den prijs worden herkregen, maar ook hetgeen de producent ter belooning van arbeids- en vermogensdiensten in het belang der voortbrenging heeft moeten betalen". Natuurlijk, al die kosten vormen samen de prijschaal van het aanbod. Maar omdat zij daardoor *maatschappelijke gevolgen* hebben op het stuk van prijsvorming, zijn zij *zelve* nog niet de offers, die de

⁸⁾ Veel juist op blz. 90: „Daar het arbeidsloon bij productieven arbeid dus is het aandeel van den loonarbeid in de opbrengst der voortbrenging, zal het totaal der loonen beperkt zijn door de productiviteit van de voortbrenging". Hier is de idee van maatschappelijke kosten, terecht, losgelaten.

⁹⁾ Wealth of Nations, bk IV ch. IX, deel II blz. 173 der Cannan-editie: „We should not call a marriage barren or unproductive, though it produced only a son and a daughter, to replace the father and the mother, and though it did not increase the number of the human species, but only continued it as it was before". Smith voert dit aan tegen het physiocratisch argument der equivalentie van kosten en opbrengst in nijverheid en handel.

maatschappij brengt voor haar en harer leden oorspronkelijk inkomen! Daartusschen gaapt m.i. een kloof. Men kan het, *zonder in die kosten maatschappelijke te zien*, met de conclusie van den schrijver eens zijn, aldus luidende: „Wanneer men dus den invloed van de productiekosten op den prijs van het product nagaat, moet men productiekosten nemen in commercieelen zin, in de beteekenis, zooals ook de ondernemer het woord opvat." Waren loon, rente, huur kosten voor de maatschappij, zij zouden ook kosten zijn voor arbeider, kapitalist, grondeigenaar als leden der maatschappij. Het is echter nog nooit aan iemand gelukt, een economische existentie op *kosten* te bouwen. Zoo iets lijkt mij logisch onbestaanbaar.

Zeer goede beschouwingen geeft de schrijver, aan de hand van uitlatingen van Ricardo en Pierson, over het werkelijke verband tusschen productiekosten en prijs, dat nimmer rechtstreeksch, altijd middelmatig is. Alleen geef ik, wat de formuleering betreft, de voorkeur aan *prijsschalen* van vraag en aanbod als determinanten van den aequatieprijs boven: vraag en aanbod. Maar de bedoeling is duidelijk. Wanneer men beseft, dat vraag en aanbod een elliptische uitdrukking is, kan deze afkorting geen kwaad. Maar meestal wordt de term gedachteloos gebruikt!

Waar de heer Mees de begrippen producer's rent en consumer's rent bespreekt, wijst hij op de onzuiverheid in de tegenstelling, naardien de eerste objectief is (prijs verminderd met kosten) en de tweede subjectief (maximum-prijs door den koper desnoods te besteden verminderd met der werkelijken marktprijs). Dit is volkomen waar, ook dat de niet volkomen zuiverheid der tegenstelling *geen* groot bezwaar oplevert (blz. 52). Er is natuurlijk wel zoo'n subjectieve minimumprijs aan verkooperszijde, maar die ligt, onafhankelijk van zijn kosten, zó laag, dat hij veelal nul nadert of bereikt. Want men bedenke, dat de voorraden door de arbeidsverdeling zó zeer zijn gespecialiseerd en eenzijdig opgehoopt, dat zij voor den betrokkene, ondanks de gemaakte kosten, niet-economische goederen plegen te zijn. Er is geen subjectieve waarde in directen zin voor hem, die honderd piano's, biljards of kachels in zijn zaak heeft staan. In verband met het winststreven vindt de betrokkene in de gemaakte kosten een vast uitgangspunt voor zijn vraagprijs, daar beneden wil hij niet gaan. Maar de omstandigheden kunnen zó zijn, dat hij wél beneden zijn kosten verkoopt, liever dan met dingen te blijven zitten, die hij toch niet gebruiken kan! Dit heeft v. Böhm reeds gezegd bij zijn uiteenzetting van „die einzelnen Bestimmgründe des Preises" waar ¹⁰⁾ „der subjective Wert der Ware für die Verkaufstigen" aan de orde komt. De calculatie van de *premie* met de kosten als uitgangspunt is volkomen in orde, in zoover het toch om iets anders gaat dan bij de consumenten, die zoo'n objectieven maatstaf nu eenmaal missen. Voor winstberekening — en daarom gaat het! — is de vraag, hoever beneden de kosten in geval van *nood* zal worden verkocht, irrelevant.

Met de critiek, die de schrijver uitbrengt op de productiekosten- en de arbeidstheorie der waarde, ga ik geheel mede. Ook waar hij de onhoudbaarheid van Marx' meerwaarde betoogt, nu de grondslag, de arbeidswaardetheorie, is weggevallen. En inderdaad is een der groote „winsten", die de subjectieve waardeleer heeft gebracht, dat zij ons heeft doen zien, waarin het wezen van den handel bestaat (blz. 69). Of de mercantilisten, bij hun foutieve ruilbegrip, uitgingen van de arbeidswaardeleer, moet ik betwijfelen. Ik ken geen plaatsen bij de schrijvers, die zulk een waardeleer aantonen. Het is bij hen veeleer de populaire dwaling, dat het voordeel van den een slechts kan bestaan ten koste van den ander. Die dwaling bestaat bij velen ook nu nog.

Waar de heer Mees den monopolist bespreekt, neemt hij de mogelijkheid aan, dat deze niet het onderste uit de kan wil hebben (blz. 73), bv. doordien hij opziet tegen de moeite van een groot-bedrijf, dat alleen grooten omzet mogelijk maakt: „Het is dus mogelijk, dat deze de voorkeur geeft aan een wat kleiner bedrijf met grooter winst per eenheid, ook wanneer zodoende de totaalwinst onder de hoogst bereikbare blijft". Ik moge er even op wijzen, dat, naar de kostenzijde, het punt der afnemende-constante- of toenemende kosten hier een woord meespreekt, juist bij die winst per eenheid. Staat het bedrijf onder de wet der afnemende kosten, dan beduidt inkrimping meer-kosten per eenheid en is het de vraag, of die meer-kosten door een hooger prijs worden gedekt. Alleen bij constante en toenemende kosten (constant resp. diminishing returns) is er zekerheid, dat ingeval van inkrimping de winst per eenheid grooter zal zijn, gezien het oploopen van den prijs bij verminderd aanbod en den gelijk gebleven of zelfs afgenomen kostprijs.

¹⁰⁾ Positive Theorie, blz. 303: „Gewöhnlich werden aber auch solche Not- und Schleuderpreise doch noch über dem subjectiven Gebrauchswert stehen, den die Ware selbst hat, und dessen Funktion als Untergränze des Preises somit auch jetzt noch nicht in Wirksamkeit tritt. Erst wenn der Preis fast auf Null gesunken wäre, würde er an einem noch tieferen Sinken durch die jetzt endlich in Aktion tretende Begrenzung durch die Wertschätzung der Verkäufer gehindert: aber dazu kommt es fast nie ....."

Ten aanzien van den grond weigert de heer *Mees* van monopolie te spreken: „Eerst wanneer de grond in één hand kwam, zoodat geen mededinging tusschen verschillende aanbieders meer voorkwam, mag m.i. van een grondmonopolie worden gesproken”. Het begrip monopolie wordt dan wel zeer eng genomen en is meer van juridischen dan van economischen aard. Toch meen ik, dat het niet zoozeer de ééne hand behoeft te zijn, dan wel de omstandigheden van het goed, die natuurlijke monopolieën in het aanzijn roepen. Het gaat in de eerste plaats om de tegenstelling: al of niet „naar willekeur” vermeerderbaar. En nu kan er wel nog wat grond bijkomen, maar er zouden geen pachtvraagstuk en geen bevolkingsvraagstuk zijn, wanneer het met den grond en zijn vermeerderbaarheid gesteld was als met bv. de automobiellindustrie. Wanneer de bevolking maar talrijk genoeg wordt, ziet men den grond van vrije natuurgaaft, die per H.A. niets waard is, worden tot een economisch goed, en wel, wegens de praktische onvermeerderbaarheid, van monopolistische allure. Dat diezelfde grond in tal van „handen” kan zijn, is daarbij niet wezenlijk. Zoo is het met petroleumbronnen, kolenmijnen enz.: zij alle zijn onvervangbaar, al bestaat er concurrentie in den petroleum- en kolenhandel. Bij de extractieve nijverheid blijkt de monopolistische onvervangbaarheid nog extra duidelijk uit de noodzakelijkheid van roofofbouw.

Zeer goede beschouwingen geeft de schrijver over den mogelijken strijd tusschen bijzonder- en algemeen belang bij monopolieën en over de al dan niet wenschelijkheid, bepaalde monopolieën aan de gemeenschap te brengen. Dat men daarmee moet oppassen, geef ik grif toe. Gaarne had ik nog besproken gezien het vervangen van concurrentie door monopolie krachtens overheidsingrijpen, gelijk publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie dat wil. Overneming van een *bestaand* monopolie is iets anders dan het vervangen van min of meer vrij concurrentie door een *nieuw* monopolie, en daar loopen alle plannen van bedrijfsorganisatie, socialisatie inbegrepen, op uit. Op dit terrein moet de strijd tusschen concurrentie en monopolie in de toekomst worden uitgestreden. Aan natuurlijke monopolieën is niets te veranderen, maar bij de kunstmatige ligt de beslissing bij den mensch. Het is dan steeds de vraag, wien men hooger stelt, den producent of den consument. De geachte schrijver identificeert het belang van den consument met dat van het algemeen. Hierin denk ik volmaakt gelijk. Het wordt te vaak vergeten, dat elk productiestelsel alleen zijn rechtvaardiging kan vinden in „dienst”, om met *Ford* te spreken. Dienst aan den eindafnemer. *Want het gaat steeds om de beste behoeftebevredesting.*

Met eenige goede beschouwingen over maximumprijzen en rantsoenering eindigt dit hoofdstuk.

In Hoofdstuk II wordt dan verder gehandeld over de verdeling van de welvaart onder de leden der maatschappij. Met instemming noteer ik, dat ook waar de ondernemer zelf den grond en het noodige kapitaal kan fourneeren, toch de drie functies uit elkaar moeten worden gehouden (blz. 84). Zoo komt de geachte schrijver tot de vier bekende inkomenstakken: ondernemerswinst, arbeidsloon, kapitaalrente en grondrente. Dat de zuivering van *Ad. Smith's* profit door afsplitsing van de kapitaalrente het eerst door *J. B. Say* is volvoerd, had wellicht in noot 2 op blz. 84 even kunnen worden vermeld.

Wat de kapitaalverschaffing betreft, onderscheidt de heer *Mees* die in geld of in goederenvorm (blz. 86). Volkomen juist. Maar dat bij den goederenvorm steeds van huur wordt gesproken, zie ik niet in. Zoo zal inbreng van goederen andere dan geld in een N.V. tegen aandelen zeker niet het karakter van huur hebben en ook niet zoo worden genoemd. Overigens wordt met juistheid voor de *verdeelingsleer* met een eenigszins ander kapitaalbegrip geopereerd dan voor de productie. Den schrijver schijnt *Böhm's* onderscheiding van sociaal- en privaatkapitaal voor oogen te staan. Hij heeft echter de begrenzing niet door een voorbeeld verduidelijkt, zoodat de lezer niet precies weet, waar de grens loopt. Dat ook kapitaalgoederen iets met kapitaal als bron van inkomen te maken hebben, zal de schrijver niet tegenspreken. Maar hoe is nu precies de verhouding?

Op blz. 91 komen we aan de kern in de verdeelingsleer, waar ik lees: „Deze verdeling is de resultante van de gezamenlijke werking van vraag en aanbod van elk dier productiefactoren, waarbij een voortdurende onderlinge wisselwerking plaats heeft”. Zoo wordt de verdeling in laatste instantie door het waardeverschijnsel beheerscht. Het is met name de groote verdienste van het in elkaar grijpen van twee, onder de hoede der algemeene waardeverklaring, uitgewerkte leerstukken: de complementariteit en de toerekening, waardoor ons inzicht in de wetmatigheid der inkomstenverdeling zeer is toegenomen. Hier moeten vooral *v. Böhm* en *v. Wieser* worden genoemd.

Dat de arbeider veelal in het kapitaal zijn vijand ziet, hoewel aanbod van kapitaal vraag naar arbeid beduidt, ben ik geheel met den schrijver eens. Niets is van arbeidersstandpunt zoozeer te duchten als een eenigszins belangrijk tekort aan kapitaal. Want dan moet en het geldloos naar beneden en meer worden betaald voor de in verband met dat tekort schaarsch aangeboden artikelen. Dat de behoefte-theorieën op loongebied, die zoo veel verwarring stichten vooral bij de direct betrokkenen, bij den schrijver geen genade vinden en hij de leer

van het salarium justum der kerkelijke groepen, maar ook de socialistisch-communistische opvattingen, die wel bij gelijk punt: loon naar behoefte, uitmonden, verwerpt, behoeft niet te verwonderen. Ook worden minimum-loonen in het algemeen ontraden.

Van een „Recht auf den vollen Arbeitsertrag”, geïnterpreteerd in dien zin, dat het gansche product, met voorbijaan van de andere factoren, aan arbeid moet toevallen, is de schrijver op goede gronden ten eenenmale afkeerig. De waardeleer zelve bewijst immers de onhoudbaarheid van dien eisch. Een zoodanig „loon” zou ver boven de ruiw waarde van de arbeidspraestatie uitgaan. Dat kapitaal zonder arbeid niets kan voortbrengen, is een nietszeggende bewering: het omgekeerde is praktisch even waar. Onder het communisme is voor loon geen plaats. Er zal arbeidsdwang moeten zijn om althans iets te verwezenlijken van: ieder naar zijn behoefte. Maar arbeidsdwang wordt dan staatsslavernij (blz. 113).

Inzake het ietwat teere punt van het erfrecht lees ik (blz. 117): „In den hier ontwikkelden gedachtengang past geheel ons stelsel van erfrecht. De welvaart van de ouders niet op de daarin grootgebrachte kinderen te doen overgaan, ware zeker niet bevorderlijk voor een nivelleering van het geluk, maar ware zelfs uiterst hard. Zonder erfrecht zou het in een welvarend of rijk gezin te zijn geboren een vloek zijn. Ik kan het dus allerminst eens zijn met prof. dr. C. A. *Verrijn Stuart*, die meent, dat het erfrecht alleen op utiliteitsgronden kan worden verdedigd”. Ik vrees, dat de voorstanders van afschaffing niet overtuigd zullen zijn. Wie in een „rijk” gezin zijn jeugdleven mocht doorbrengen, heeft al een voorsprong in den economischen strijd, die hem beter toegerust zal vinden, althans zal *kunnen* vinden. Dan valt die „vloek” nogal mee. Naast utiliteit wordt m.i. het erfrecht aan den kant van den *erflater* gepostuleerd door *Stuarts'* wet van den arbeid, in zoover degeen, die langs den weg van arbeid een vermogen verwierf, daarover moet kunnen beschikken ten behoeve van wien of wie ook, bij leven, maar ook na doode. Een *erfrecht* aan den kant van den verkrijger kan ook ik alleen utilitisch zien. En wat den rechtsgrond der gemeenschap betreft, is het denkbaar, dat die gezocht wordt in een door bepaalde billijkheidsinzichten ingegeven drang, voor allen de *economische* voorwaarden van slagen in het leven zooveel mogelijk gelijk te maken. Ik ben het daarmee niet eens, maar het is toch noodig, te trachten het standpunt van tegenstanders te begrijpen. Anders wordt weerleggen onmogelijk.

Na eenige beschouwingen over de verschillen in loon en rente en de daaraan ten grondslag liggende oorzaken, komt de heer *Mees* tot de ondernemerswinst (blz. 135 v.). Een bekende strijdzaak is, of de gewone rente moet worden afgetrokken om het bedrag van die winst te vinden. De schrijver zegt hier o.a. (blz. 138): „Voor de aandeelhouders in naamlooze vennootschappen zou ik echter liever niet willen onderscheiden. In het algemeen gevoel ik eenig bezwaar, in de ondernemerswinst een gedeelte als rente aan te duiden, daar rente nu eenmaal een van tevoren bedongen bedrag beteekent en bij de ondernemerswinst hiervan geen sprake is”. Deze opvatting van rente is voor mij nieuw. Ik vrees, dat de geachte schrijver teveel aan den zgn. Darlehenszins heeft gedacht. Maar deze onderstelt — en is slechts een uitlooper van — de oorspronkelijke kapitaalrente. Dat rente bedongen moet zijn, is niet goed in te zien. Bovendien is het deelnemen in een N.V. bedrijfshuishoudkundig, naast bv. uitgifte van obligaties, wel de gelijk als crediet te beschouwen, ook al is het juridisch natuurlijk anders. Ook emissies van aandelen beduiden een beroep op de kapitaalmarkt en zijn de facto crediet. En nu zou het onjuist zijn, ter vaststelling van ondernemerswinst, de rente volgens den heerschenden stand van het oogenblik af te trekken? Ook wie met eigen middelen werkt, moet toch bedenken, dat hij zich credietrente tot dat bedrag bespaart. Waarom zou dan alles winst zijn, met de conclusie, dat kapitaal *niets* heeft opgebracht?

Origineel is de uitdrukking, dat de vraag der verbruikers een soort van „algemeen economisch stemrecht” uitoefent, waar zij met haar aankopen immers de richting der productie bepalen. Dit laatste is onweersprekelijk en de uitdrukking „stemrecht” in hooge mate teeknend.

Bij één punt, dat mij sterk interesseert, wil ik even stilstaan. De schrijver is nogal gekant tegen „afzonderlijke pachtrente-, arbeidsloontheorieën” (blz. 148). Het is uit een discussie in de *Economist*, die ik met den heer *Mees* mocht hebben,¹¹⁾ bekend, dat ik hierover anders denk. Niet dat ik de overhuiving van de algemeene waardeleer ook maar één oogenblik zou willen vergeten. Maar zoo goed als er bij *Marx* plaats was voor een meerwaardeleer, die zich verhief op de

¹¹⁾ Vgl. mijn „Ricardo's Pachtleer” in *Economist* 1921, blz. 301—323, waarin ik mij richt tegen „Eenige opmerkingen over Ricardo's pachtleer” in *Economist* 1892, blz. 595—611, van de hand van den lateren hoogleraar C. A. *Verrijn Stuart*. Naar aanleiding van mijn stuk schreef prof. *Mees*: „Pacht en algemeene waardeleer” in *Economist* 1926, blz. 17—96, waarop ik in denzelfden jaargang antwoordde met „Ricardo's pachtleer andermaal verdedigd”, blz. 186—197.

algemeene arbeidswaarde-thesis, zoo goed is er plaats voor diverse takken aan den boom der moderne waardeleer. Wij hebben waarlijk niet genoeg aan „vraag en aanbod”. Want *waarom* is bv. de verhouding bij kapitaal zóó, dat er rente *moet* zijn, d.w.z. een netto-overschot boven de verbruikte of gesleten kapitaalswaarde? Dat is een probleem op zichzelf, natuurlijk een waardeprobleem, maar waarop de waardeleer, algemeen gehouden, geen antwoord geeft. Doet zij dat wél — en hetzelfde geldt van de theorieën van loon, pacht, ondernemerswinst —, dan valt zij noodzakelijk in onderafdeelingen uiteen, en is er geen verschil, behalve misschien in de uiterlijke aanleiding. Er zijn nu eenmaal waardeverschijnselen, die om hun eigenheid bijzondere eischen van behandeling stellen, ook waar de algemeene waarde-basis nooit en nimmer wordt verlaten. Zoo is de kapitaalpositie zeer karakteristiek, de geweldige literatuur kan het bewijzen. Maar karakteristiek is ook het pachtwaarde-verschijnsel.

Moeten wij den heer *Mees* gelooven, dan heeft *Ricardo* eigenlijk monnikenwerk gedaan. De algemeene waardeleer maakt de opstelling a la *Ricardo* van een afzonderlijke pachtleer geheel onnoodig. Met het nagaan van de argumenten van den schrijver op dit stuk wil ik besluiten. In bijzonderheden kan ik niet treden. Daarvoor zij verwezen naar de genoemde artikelen. Hoe komt „grond” aan zijn waarde? Als alle andere goederen: door zijn te-kort. Er zijn omstandigheden, bekend uit de historie, waarin de grond is als de lucht: een eenheid daarvan is niets „waard”, de grond, ook van de beste qualiteit en ligging, is te geef (Manhattan, toen de Hollanders het bezetten). Dit is een *principeel* verschil met kapitaalgoed, dat van zijn eerste ontstaan waarde heeft gehad, wijl anders geen arbeid zou zijn besteed aan dat ontstaan. Maar nu verder. De bevolking groeit, de behoeften nemen toe, de beste grond raakt bezet. Blijft de menschenwas aanhouden, dan komt het te-kort: de grond krijgt waarde. En dadelijk monopoliewaarde, wegens de onvermeerbaarheid. Verdere exploitatie (intensivering en bezetten van minder goeden grond) kan alleen renderen, zoo de prijzen der landbouwproducten den gestegen kostprijs dekken. Productie tegen de oude kosten laat het eerste overschot, de pacht- en daarmee de grondwaarde. Nu weet ik niet, of ik *Ricardo's* leer heb „gered” (blz. 151). Maar ik zie dit: dat hij een verklaring heeft gegeven, geheel passend in het kader van de moderne waardeleer, die een halve eeuw later werd ontdekt. Dit nadert het wonder, ongetwijfeld. Maar dit wonder werd mogelijk, doordat *Ricardo* zijn algemeene waardeleer, begrijpelijk, hier niet kon aanwenden en gedwongen was, naar een ander principe uit te zien. Dat principe werd de zeldzaamheid. Nu is het verwijt aan *Ricardo*, dat hij niet de *pachtwaarde op zichzelf* heeft verklaard, doch *waardeverschillen* aan de hand van *opbrengstverschillen*. Maar dit ligt alleen aan het bezigen van *schema's* en doet niets ter zake. Immers *het eerste ontstaan van pachtwaarde* wordt volkomen duidelijk gemaakt door de omstandigheid, dat alles van het beste bezet is en de eischen blijven groeien. Het opbrengstverschil is gegeven met die zeldzaamheid van de beste natuurgaven. Zoo ontzinkt de „grond” aan het verwijt, dat de absolute pachtwaarde zonder bewijs is gelaten. Welke reden is er nu, in *aansluiting aan de algemeene waardeleer*, een afzonderlijke pachtleer te handhaven? Alleen het bijzondere van het geval. Dat bijzondere bestaat 1e. in den overgang van niet-economisch goed tot economisch goed, wat bij arbeid en kapitaal niet mogelijk is; 2e. in den sprong van niet-economisch goed tot goed van monopoliewaarde, wanneer men monopolie wil noemen het onvervangbare, niet vermeerderbare; 3e. de wet der afnemende meeropbrengsten. De heer *Mees* geeft, wat dit laatste punt betreft, toe, dat zonder deze wet pachtwaarde niet zou kunnen voorkomen. Maar hij acht dit niets bijzonders (blz. 159): „Dat dit echter alleen zou gelden voor den grond, is niet juist. Hetzelfde geldt even goed voor de andere productiefactoren. Kon men met medewerking van f 1 kapitaal even veel en even goedkoop voortbrengen als met medewerking van f 1.000.000 kapitaal, dan zou er geen kapitaalrente meer bestaan”. Dit argument acht ik mijnerzijds niet juist. Men moet de zaak aldus stellen: voortgaande doseering van den grond met quanta kapitaal + arbeid leidt tot afnemende meeropbrengsten. Voortgaande kapitaal-investeering, ook buiten den grond, nl. in industrie, handel enz. leidt óók tot afnemende meer-opbrengsten. Maar ..... de gelijkenis gaat minder diep dan het verschil. Want kapitaal en arbeid krijgen samen steeds *minder*, wijl de grensopbrengst beslissend is voor hun remuneratie over de heele lijn, terwijl de pachtwaarde, door het rijzend overschot op de oudere gronden resp. de voorafgaande doseeringen, voortdurend toeneemt. Wanneer er geen wet van afnemende meeropbrengsten bestond, zou er geen pacht, maar wél rente en wél arbeidsloon zijn, welke van die wet immers alleen *druk* ervaren. Die wet is er echter wél, en zij is principe en tegelijk peilschaal voor de pachtwaarde, welke stand naar gelang van de kracht, waarmee de wet werkt, rijst, terwijl diezelfde wet de grensopbrengst van kapitaal + arbeid drukt en daarmee den stand van rente + loon omlaag duwt. Dat is dus een heel groot verschil. Ware die wet er niet, er zou wél rente, wél loon zijn, de nu bestaande druk zou van beide zijn afgenomen, verarming zou bij den dichtsten stand der bevolking niet zijn

te vreezen. De grond zou vrije natuurgaaf gebleven zijn. Zoo wordt dus die wet allerminst tot den landbouw beperkt gedacht — herhaaldelijk heb ik mij daarover uitgesproken — doch de werking dier wet is *principeel* voor de pachtwaarde, *incidenteel* voor rente en arbeidsloon, terwijl bovendien de waardebeweging diametraal tegengesteld is: de monopoliewaarde van den grond wordt steeds meer geaccentueerd, de aan kapitaal + arbeid toe te rekenen pacht- of premielooze grensopbrengst wordt steeds kleiner. Dit is voldoende, om voor zulke karakteristieke verschillen een afzonderlijke pachtleer te handhaven. Zoo lang *Ricardo's* pachtleer heeft bestaan, is zij bestreden. Geen der tegenargumenten is echter houdbaar gebleken. Het eenige, wat m.i. wel dient in het oog gehouden, is, dat zij niet, gelijk bij *Ricardo*, los van den algemeenen waardewortel kan leven, zoodat een organische verbinding noodig is, die ik — en ik niet alleen of het eerst — meen gevonden te hebben, en voorts, dat het heele verschijnsel den monopolie-voordeelen in dezelfde *Ricardiaansche* analyse zijn verklaring vindt. De pachtwaarde in den landbouw is de ondernemerspremie daarbuiten. *Zoo lang de wet der afnemende meeropbrengsten zal gelden, zal Ricardo's* verklaring van kracht blijven. Kapitaal en arbeid zullen op het steeds vooruitgeschoven pacht- en premielooze grensgebied, den druk der toenemende verarming te dragen krijgen, behoudens perioden van schorsing der fatale wet.

En hiermede neem ik afscheid van de Hoofdstukken. De belangrĳheid der stof is buiten discussie. En voor zelfstudie kan het werk van prof. *Mees* zeker „anregend” werken. Ook studenten zullen het met vrucht kunnen raadplegen. Het tusschenstandpunt — H.B.S. boekje versus *Stuart's* Grondslagen — is, ondanks de perikelen aan het betreden van den „gulden” middenweg eigen —, goed door den auteur gehandhaafd. Wel meen ik, dat meer en beter vrucht te wachten is bij dieper indringen in de stof. En ik meen ook — zeker in overeenstemming met den geachten schrijver —, dat een lezer, die echte belangstelling heeft voor de theoretische economie en die vooruit wil, na lezing zal zeggen: dankbaar doch niet voldaan. Een grondslag om op voort te bouwen, een prikkel ook om dat te doen: de beste lezers van den heer *Mees* zullen uit dat oogpunt zijn Hoofdstukken waardeeren en hem danken voor het leggen van deze „Zwischenstufe”.

H. W. C. BORDEWIJK

FEDERATIEF EXAMEN VAN HET NEDERLANDSCH
INSTITUUT VAN ACCOUNTANTS EN DE
NEDERLANDSCHE ORGANISATIE VAN ACCOUNTANTS

SCHRIFTELIJK EXAMEN

Accountancy B

WOENSDAG 27 MEI 1931

I

Beschikbare tijd 3 uur

In een Fabriek van Wollen Dekens is de gang der werkzaamheden als volgt:

Wol van verschillende herkomst wordt in partijen ingekocht; de levering geschiedt in balen.

Voor de verschillende qualiteit (stel het aantal daarvan op tien) van de te vervaardigen dekens, worden soorten wol te samen gevogd op de zoogenaamde Mengtafel.

Vandaar gaat de massa naar de Spinnerij. Een deel wordt verwerkt tot kettĳnggaren: het grootste deel voor „inslag”. Het inslaggaren wordt op pijpen gewonden, geschikt voor weefspoelen. In de spinnerij wordt, om de massa te kunnen verwerken, een vrij belangrijke hoeveelheid olie toegevoegd.

Een deel van den inslag wordt naar de ververij gezonden terwijl tenslotte al het gesponnen product wordt afgeleverd aan het Garenmagazijn, vanwaar het aan de wevers wordt uitgegeven.

De wevers leveren de dekens af in „stukken” ter grootte van 20 dekens.

De stukken worden „gevolvd”, d.w.z. met volaarde, een soort vettige klei, wordt de olie eruit gewassen. Daarna wordt op de „ruwmolens” de eerste bewerking en later bij de „strijkers” de verdere voltooiing der wollen dekens verricht. Ruwen en